

BADISABAH RƏCƏBOVA
AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu
tarix elmləri namizədi
 E-mail: 81@E-mail.ru

QƏBƏLƏ ŞƏHƏRİNDƏ ZƏRGƏRLİK SƏNƏTİNİN BƏZİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: Qəbələ, arxeologiya, zərgərlik.

Ключевые слова: Кабала, археология, ювелирное искусство

Keywords: Gabala, archeological, jewellers

Qafqaz Albaniyasının paytaxtı olmuş Qəbələ şəhəri öz dövrünün inkişaf etmiş şəhərlərindən biri olmuşdur. Bu şəhər yerində 1959-cu ildən başlayaraq arxeoloji qazıntı işlərinə başlanmış və sonrakı illərdə də bu işlər davam etdirilmişdir. Qəbələ şəhər yerində-Səlbirdə 11, Qalada isə 8 sahədə qazıntı işləri aparılmışdır (1, s. 37). Müəyyən olunmuşdur ki, bu ərazidə eramın I əsrindən başlayaraq XVII əsrə qədər həyat davam etmişdir. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində bir sıra maddi-mədəniyyət nümunələri aşkar olunmuşdur. Tapılan nümunələrə əsasən bu şəhərdə bir sıra sənət sahələrinin inkişaf etdiyini faktlarla əsaslandırmaq olar. Qəbələnin VIII-IX əsrlərə aid olan mədəni təbəqəsindən şüşə məmulatı, müncuqlar, bilərziklər, üzüklər habelə qızıl, gümüş, tunc pastadan böyük zövqlə hazırlanmış zərgərlik əşyaları aşkar edilmişdir (2, 74). Tapılan nümunələr bu şəhərdə zərgərlik sənətinin inkişaf xüsusiyyətlərini izləməyə imkan verir. Məlum olduğu kimi hər hansı məmulatı hazırlamaq üçün ilk növbədə xammalın və əmək alətlərinin olması vacibdir. Qəbələ şəhərindən bir sıra qəliblər tapılmışdır. Üzük hazırlanan qəlib 1965-ci ildə Qəbələdən Govurqala qalasının cənub hissəsində aparılan qazıntı işləri zamanı, 3-cü sahənin 1-ci kvadratından, 3 metr dərinlikdən tapılmışdır.

Qəliblik ölçüsü 8,5x5,5x2 sm-dir.

Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, bu qəlib serpantin mineralından hazırlanmışdır. Sırğa hazırlanan qəlib isə şəhərin Qala hissəsində IV sahənin 1,2 metr dərinlikdən tapılmışdır. Ölçüsü 5x5x1 sm-dir.

Şəhərin Səlbir hissəsində VII sahənin təxminən 1 metr dərinlikdən isə asma-medalyon hazırlanan qəlib tapılmışdır. Qəliblərlə yanaşı Qəbələdən metaldan hazırlanmış zərgərlik məmulatları da tapılmışdır. Bunların arasında sırğa, üzük, bilərziklər üstünlük təşkil edir (3, s. 42). Sırğalar iki növdür. Birinci növə halqa sırğaları daxil etmək olar. Bunların arasında ucları açıq olan halqa formalı sırğa tunc və məftildən hazırlanmış və qulağa keçirilən hissə bir qədər içəriyə doğru qatlanmışdır (şək. 14; 13). Bu növ sırğalar Mingəçevir və Gəncədən tapılmışdır (2, s. 92). Dövrü VI-VII əsrlərə aiddir.

Səlbirdə 7 №-li qəbirdən qadın skeletinin başı yanından üç ədəd sırğa formalı zinət əşyası da tapılmışdır (3, s. 42). Bu halqa formalı olub içərisinə üç ədəd dairəvi mis hil dənəsi keçirilmişdir. Hillərin arasındakı boş qalan məsafə isə məftillə burulmuşdur. Tədqiqatçı F. Osmanov bu zinət əşyasının baş bəzəyi kimi istifadə olunduğunu göstərmişdir. Çünki sırğalar əsasən iki ədəd olur. Onu ehtimal etmək olar ki, üç ədəd sırğanın qəbirə qoyulması da hər hansı bir ayınlə əlaqədar ola bilər.

Səlbirdən 5 №-li qəbirdən 2 ədəd üzük də tapılmışdır. Bu üzüklərdən birinin qaş yerinə atəşgahı xatırladan altır, digər üzüyün üzərində isə əqrəb təsviri vardır. Üzüklər gümüşdən hazırlanmışdır. Dövrələrini V-VI əsrlərə aid etmək olar (3, s. 44).

Misdən hazırlanmış ucları açıq bir üzük Qəbələdən IX qazıntı sahəsindən tapılmışdır (4, s. 4). Həmin üzüyün halqası qaş hissəyə doğru tədricən genişləniş, qaşla birləşdirilmişdir. Oxşar üzüklər həmin dövrə aid olan abidələrdən aşkar olunmayıbdir.

Qəbələdən tapılan üzüklərdən birinin qaşı üçbucaqlı formada olub, qaş yeri çox genişdir. Cızma üsulu ilə qaş yeri çox genişdir. Cızma üsulu ilə qaş hissəsində nəbati rəsmlər təsvir olunmuşdur. Bu üzüklər orta əsrlərdə ovçuluqda istifadə olunan sümük üzüklərlə çox oxşardılar. Onların dövrünü XII-XIII əsrlərə aid etmək olar. 1959-cu ildə Səlbirdə 5 №-li qəbirdən tuncdan olan iki ədəd biləzik tapılmışdır (3, s. 25).

Biləziklərin en kəsiyi dairəvi olub, eyni ölçüdədirlər. Lakin ucları arasında olan məsafə 2,6 sm, ikincinin ucları arasındakı məsafə 3 sm-dir. Birinci biləziyin hər iki tərəfi 1 sm ölçüdə yivli formada hazırlanmışdır.

İkinci biləziyin də hər iki tərəfi eyni ölçüdə yalnız üst tərəfdən dörd dişli xəttlərlə bəzədilmişdir. Üzəri dişli naxışlarla bəzədilmiş biləziklər Azərbaycan ərazisi üçün xarakterik olub, hələ tunc dövründən geniş yayılmış və qədim formasının bəzi əlamətlərini özündə saxlayaraq ilk orta əsrlərə qədər gəlib çatmışdır.

Qəbələ biləziklərinin dövrünü tədqiqatçı S.M.Qazıyev V-VIII əsrlərə (5, s. 27) E.L.Osmanov isə V-VII əsrlərə aid edir (3, s. 47). Oxşar nümunələrə əsasən bu növ biləziklərin dövrünü V-VII əsrlərə aid etmək olar. Tuncdan tökmə üsulu ilə qəlibdə hazırlanmış lentvari biləziyin üzəri nəbati naxışlarla bəzədilmişdir. Onun üzəri kənarları boyunca batıq xəttlərlə haşiyələnmişdir. Həmin xəttlərin arısında çiçək rəsmləri çəkilib.

Qəbələdən burma üsulu ilə hazırlanmış biləziklər də tapılmışdır (3, ş. 33). Belə biləzikləri hazırlamaq üçün iki və yaxud üç məftili bir yerdə buraraq, sonradan onları dairəvi formaya salırdılar. Bir neçə mis məftildən hazırlanmış bu biləziklərin uc hissələrini bir-birinə bərkitmək üçün sonlarında ilgək hazırlanmışdır. Aşkar olduğu maddi-mədəniyyət qalıqlarının dövrünə əsasən bunu XII əsrə aid etmək olar. Oxşar nümunələr Şabran, Beyləqan, Mingəçevirdən (2, s. 158) və Xaraba Gilandan tapılmışdır (6, 114).

Üzəri qabarıq en kəsiyi dairəvi olan ilan başlı tunc biləziyin bir hissəsi Qəbələdən tapılmışdır. Belə biləziklərin digər ucu da ilan başlı olur. Ona görə ki, belə biləziklərə digər orta əsr abidələrində də rast gəlmək mümkündür. Oxşar biləziklər nəinki Azərbaycan həmçinin Gürcüstan abidələri üçün də xarakterikdir (7, t. III, 36, 37).

Ümumiyyətlə, ilan başlı biləziklər Azərbaycanda ilan ayini ilə bağlı olmuşdur. İlanə sitayiş uzun müddət əcdadlarımızın şüurunda qorunaraq müxtəlif bədii formalarda öz əksini tapmışdır. Etnoqrafik müşahidələrə əsasən demək olar ki, hal-hazırda Azərbaycanın bir çox kəndlərində ev ilanının öldürülməsi günah sayılır. Belə bir inam var ki, guya ilan həmin evə xeyir, bərəkət, xoşbəxtlik bolluq gətirir. İlanə siyatiş digər heyvanlara nisbətən çox qədim olub, yer kürəsinin bir çox xalqlarına da məlumdur.

Qəbələdən tapılmış asma-medalyon da öz naxışlarına görə çox maraqlıdır. Bu asma medalyon səkkizguşəli olub, üzərində bir sıra naxışlar zərb edilmişdir. Mərkəzi hissədə altıguşəli ulduz rəsmi çəkilmiş, həmin ulduzun içərisində isə hörükvari surətdə altılıçəkli gül rəsmi çəkilmişdir. Həmin gülün ləçəklərinin hər biri də kiçik ölçülü halqalarla naxışlanmışdır. Mərkəzi hissə isə iri dairə ilə dövrələnmiş həmin dairənin kənar hissəsində dairə boyunca saat əqrəbinin əks istiqamətində səkkiz balıq təsviri verilmişdir. Dairə və balıqların üzəri xırda nöqtələrlə bəzədilmişdir. Lövhənin hər iki tərəfində ilgək yeri düzəldilmişdir. Dövrü XII-XIII əsrlər aiddir (8, s. 150).

Göründüyü kimi bir asma medalyonun üzərində müxtəlif təsvirlər verilmişdir. Bunların arasında altıguşəli ulduz gül-çiçək, səlcuq düyünü adlanan naxış, balıq və nöqtələr verilmişdir. Özü özlüyündə bu təsvirlərin hər birisinin mənası var. Onlardan yalnız biri olan balıq təsvirinə nəzər yetirsək, görürük ki, arxeoloji abidələrdən bir sıra nümunələr üzərində balıq rəsmi verilmişdir. Bunlardan Bakıdan tapılan tunc balıq fiquru. Mingəçevirdən tapılan gümüş qabın içərisində isə qızıl suyuna çəkilmiş beş balıq təsviri verilmişdir. Salmanbulağı abidəsindən tapılan biləziyin ucları da balıq fiquru formasındadır.

Balıq təsvirli nümunələr Azərbaycanın orta əsr abidələri üçün xarakterikdir. Bol balıq növlərinə malik olan Kür, Araz çayları, Xəzər dənizi bu ərazidə yaşayan tayfaların baldıqçılıqla məşğul olmasını təmin etmişdir. Ona görə də balıq bir totem kimi bu tayfaların həyatına daxil

olmuş və bolluq, var-dövlət rəmzi sayılmışdır. Əgər etnoqrafıq müşahidələrə əsaslanaraq görürük ki, yuxuda balıq görmək var-dövlət sahibi olmaq demək idi.

Elmi ədəbiyyatda balıq təsviri xristinalığın ən geniş yayılmış simvollarından biri sayılsa da, balıq Azərbaycanda qədim zamanlardan həyat üçün zəruri sayılan suyun rəmzi işarəsi kimi təsvir edilmişdir.

İstər texnoloji baxımdan, istərsə də naxış dekorlarına əsasən bu zərgərlik məmulatlarının azərbaycanlı ustalar tərəfindən hazırlandığı heç bir şübhə oyatmır.

2009-cu ildə Qəbələdə aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində həmin ərazidən zərgərlik sənətinə aid bir sıra arxeoloji nümunələr tapılmışdır. Buna nümunə olaraq kiçik ölçülü zərgər tərzisinin bir gözü, üzəri nəbati rəsmlərlə bəzədilmiş qolbaq qırıqları, dairəvi formalı asma-medalyon və s. araşdırılan sənət nümunələrinə əsasən demək olar ki, Qəbələ şəhərində digər sənət sahələri ilə yanaşı zərgərlik sənəti inkişaf etmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan arxeologiyası. 6 cildə, VI cild, Şərq-Qərb, Bakı, 2008. 611 s.
2. Rəcəbova B.Ə. Azərbaycanın orta əsr qadın bəzəkləri (IV-XIII əsrlər) Bakı, Elm, 2000, 148 s.
3. Osmanov F.L. Qəbələnin metal məmulatı haqqında. Azərbaycan tarixi məsələləri. Bakı, 1966, 256 s.
4. Əhmədov Q.M., Fomenko V.P. Qəbələ şəhərinin Qala ərazisində 1976-cı il arxeoloji qazıntılarının hesabatı. 10 səh.
5. Qaziyev S.M. Qəbələ şəhərinin tarixi arxeoloji tədqiqi. AMM, V c. Azərb. SSR EA-nın nəşri, 1964, 187 s.
6. Ибрагимов Б.И. Средневековый город Киран. Баку-Москва, 2000, 144 с.
7. Апхазова Н.И. Материальная культура раннесредневековой Восточной Грузии. Тбилиси 1981. Изд-во «Мецниреба». 128 с. (на груз. яз.).
8. Rəcəbova B.Ə. Azərbaycanın ənənəvi sənətkarlıq məmulatı və istehsalı tarixindən (IV-XVII əsrlər) Bakı, Elm, 2009, 350 s.

БАДИСАБАХ РАДЖАБОВА

Институт Археологии и Этнографии НАНА

кандидат исторических наук

E-mail: 81@E-mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЮВЕЛИРНОГО ИСКУССТВА В ГОРОДЕ ГАБАЛЕ

Город Кабала являвшийся столицей Кавказской Албании был одним из развитых городов своего периода. Многочисленные археологические раскопки, Проведенные в различное время на территории этого городища определили что, наряду с другими отраслями ремесла развивалось ювелирное искусство. Это подтверждается археологическими находками различных предметов ювелирного искусства.

BADISABA RAJABOVA
The Institute of Archeology and Ethnography of ANAS
candidate of historical sciences
E-mail: 81@E-mail.ru

SOME FEATURES OF JEWELLER'S ART IN THE CITY OF GABALA

The city of Gabala once been the capital of the Caucasian Albania was one of the developed cities of the period. The numerous archeological excavations carried there in various times in the territory of this city have defined that, along with other branches of craftsmanship developed jeweller's art. It is proved by the archeological finds of various subjects of jeweller's art.

Rayçılar: t.e.n. E. Cəfərova, t.e.d. Q. İsmayılzadə

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun «Orta əsrlər arxeologiyası» şöbəsinin 19 may 2010-cu il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol №5)